

Torbjørn L. Knutsen: Dějiny teorie mezinárodních vztahů.

1. vydání. Brno: Centrum strategických studií, 2005, 352 stran, ISBN 80-903333-3-8 (signatura knihovny ÚMV 52 367).

Autorem recenzované knihy je jeden z předních současných odborníků na oblast teorie mezinárodních vztahů (působící na Univerzitě Trondheim), který se zabývá jak teorií a metodologií mezinárodních vztahů a společenských věd vůbec, tak i aktuálními otázkami mezinárodní bezpečnosti, náboženstvím v mezinárodních vztazích a zahraniční politikou Norska.¹ V úvodu své knihy si profesor Knutsen stanovuje cíl – „*odporovat obecnému předpokladu, že studium mezinárodních vztahů nemá teoretickou tradici*“ (Knutsen, 2005, s. 7). Podkladem pro toto konstatování jsou mu tvrzení studentů a texty některých učebnic, podle nichž nemá teorie mezinárodních vztahů ve srovnání s politickou teorií, zakotvenou v úvahách starověkých řeckých a římských učenců, oporu v klasických autorech a její počátek se nachází v poměrně nedávné době, v raném dvacátém století.

Při zkoumání dějin teorie mezinárodních vztahů autor používá jako východisko *obecnou definici teorie* a tři konkrétní aspekty, týkající se mezinárodních vztahů, tedy *povahu mezinárodní vztahů, povahu teorie mezinárodních vztahů a záměry studia mezinárodních vztahů*.

Na základě definice teorie jako „*souboru vzájemně souvisejících tvrzení, která pomáhají vysvětlit, proč došlo k jistým událostem... jako abstraktní, na určitých domněnkách založené či spekulativní reprezentaci reality*“ (Knutsen, 2005, s. 7), nikoli holého konstatování o jednoznačnosti a správnosti určité pravdy autor datuje počátky teorie mezinárodních vztahů přinejmenším do „*doby před čtyřmi nebo pěti stoletími, kdy vznikal moderní stát*“ (Knutsen, 2005, s. 8) a kdy se státníci, učenci a vojáci začali zabývat otázkou vztahů mezi státy.

Pomocí vymezení obsahu pojmu teorie jako hledání souvislostí autor volí – podle mého názoru – nejvhodnější možný postup přiblížení teorie mezinárodních vztahů (nebo spíše teorií) a přístupů k interpretaci vztahů mezi státy, když se neomezuje na pouhou deskriptici politických aspektů zahraničního chování států, ale při výkladu dějinných událostí a historické reality vychází z dobového kontextu, tvořeného strukturou mezinárodního řádu. Ta byla mimo jiné určována úrovní a způsobem vědeckého uvažování, stupněm technologického vývoje v oblasti dopravy, komunikace a výroby i dobovým filozofickým a společenským diskurzem.

K mezníkům ve vývoji teorie mezinárodních vztahů v období novověké historie autor řadí významné epochy z dějin evropského Západu – „*renesanci a reformaci na jedné straně a druhou průmyslovou revoluci a první světovou válku na straně druhé*“ (Knutsen, 2005, s. 8).

Za rozhodující moment v historii teorie oboru autor pokládá první světovou válku. „*Nedala sice vzniknout teorii mezinárodních vztahů, ale znamenala pro tuto tradici důležitý podnět, nový důraz, vyšší veřejný kredit, nové sebevědomí, poslání a nový směr rozvoje.*“ (Knutsen, 2005, s. 8.) Autor použil první světovou válku jako milník ve smyslu chronologie i charakteru vytváření teorie mezinárodních vztahů.

Vývoj v oblasti hlavního tématu knihy T. L. Knutsen sleduje prostřednictvím rozborů úvah o politice, o společnosti, o konfliktech a o míru ve vztazích mezi státy tak, jak je znamenali současní významní – tedy často citovaní a vlivní – autoři. I když oni sami explicitně nehovoří o teorii mezinárodních vztahů, jejich díla měla určitý podíl na jejím utváření a na tom, jak státníci rozhodovali v konkrétních situacích, popřípadě jak široká veřejnost přistupovala k posuzování problematiky mezinárodních politických událostí. Jako další prameny ke studiu teorie mezinárodních vztahů autor uvádí „*diplomatické dopisy, rady hlavám států, texty mezinárodního práva, autobiografie a korespondenci státníků*

a vojáků“ (Knutsen, 2005, s. 8). Zároveň s výčtem zdrojů varuje před jejich nadměrným množstvím a charakterem, který se vyznačuje „rozptýleností a nevyrovnaností“ (Knutsen, 2005, s. 8). Čerpání z takových materiálů může mít za následek použití zavádějících informací a vytváření krátkozrakých závěrů. Ovšem při svědomitém přístupu, jenž vyžaduje mnohačetná srovnání více pramenů, lze rozpoznat a eliminovat ty irelevantní.

Sám autor si uvědomuje nebezpečí práce s uvedenými materiály a uvádí postup, jaký volil, aby se vyhnul případným rizikům. „Definuje svou oblast zkoumání – tradici teorie mezinárodních vztahů – spíše úžeji: ve středu jejího zájmu jsou především vztahy mezi suverénními státy... důležitým prvkem v diskusi, která se k tomu vztahuje, je zájem o válku a vojenskou a hospodářskou sílu států... zkoumání začíná popisem vývoje hlavních konstitutivních jednotek oboru [teorie mezinárodní vztahů, tedy státu a suverenity – poznámka autorky] a jejich charakteristických vlastností a pokračuje sledováním jejich evoluce v čase.“ (Knutsen, 2005, s. 8.) Pro účely snazší orientace vzápětí definuje pojem státu a suverenity a zasazuje použití definic do času a prostoru. Jako o posledním způsobu jak se vyvarovat potenciálního nebezpečí, které by mohlo pramenit z použití nesourodých a početně neprehledných materiálů, se autor zmiňuje o skutečnosti, že „jako svůj primární zdroj informací souvisejících s teoretizováním o vztazích mezi státy [užívá – poznámka autorky] tradici politické teorie... [ostatní zdroje slouží – poznámka autorky] k dokreslení historického kontextu a atmosféry“ (Knutsen, 2005, s. 9).

Kromě obecné definice teorie je podle Knutsenova názoru důležité při vysvětlování dějin teorie mezinárodních vztahů vzít v úvahu již výše zmíněné otázky povahy mezinárodních vztahů, povahy teorie mezinárodních vztahů a záměry studia oboru.

Povaha mezinárodních vztahů je dána skutečností, že „mezinárodní vztahy souvisejí s lidským chováním [v rámci – poznámka autorky] mezinárodní společnosti..., že členství [jednotlivců a především států v mezinárodní společnosti, neboť o jejich existenci zde jde – poznámka autorky] je nedobrovolné..., že mezinárodní společenství postrádá nejvyšší autoritu..., [čímž je dán – poznámka autorky] daleko větší prostor pro egoistické, jednostranné chování... [vysvětlované pomocí – poznámka autorky] konečné a absolutní povahy... státní suverenity“ (Knutsen, 2005, s. 9–10).

Pro účely pochopení povahy teorie mezinárodních vztahů autor rozděluje vývoj teorie časově na tři fáze, a tak současně vysvětluje členění knihy v souladu s těmito třemi periodami. „První fáze [z větší části situovaná do 16. století – poznámka autorky] zahrnuje vznik základních pojmů jejího diskursu [teorie mezinárodních vztahů – poznámka autorky]... byla to doba, kdy renesanční objevy v prostoru (Amerika) a čase (řecká a římská kultura) změnily tradiční pojmy světové geografie a historie... [a vznikly – poznámka autorky] první světové definice klíčových pojmů mezinárodních vztahů, jako jsou stát a suverenity... [z řad nejvýznamnějších přispěvatelů autor uvádí – poznámka autorky] iberské právníky, jako byl Vitoria, a italské historiky a úředníky, jako Machiavelli a Guicciardini.“ (Knutsen, 2005, s. 10.) „Druhá hlavní fáze..., která začala v posledním stadiu náboženských válek, trvala po celý novověk až do svého konce v devatenáctém století a lze ji rozdělit do několika kratších [zhruba jedno století trvajících – poznámka autorky] period [jejichž látka je rozdělena do jednotlivých kapitol knihy – poznámka autorky], je naplněna diskusí o těchto pojmech [stát, suverenity – poznámka autorky] a jejich začlenění do širšího explanatorního rámce.“ (Knutsen, 2005, s. 10.) Pro toto období mají podle Knutsenova názoru největší význam myšlenky a úvahy, k nimž ve svých dílech dospěl Jean Bodin, jenž „podal konečné objasnění klíčového pojmu suverenity... a inicioval diskusi o vztahu mezi suverénními aktéry“ (Knutsen, 2005, s. 10), Gentili a Hobbes, kteří rozvinuli právní otázku tohoto vztahu, nebo sociální teoretici Spinoza a Pufendorf, kteří v Hobbesově duchu „vypracovali pesimistický obraz mezinárodní politiky jako krvavých zubů a drápů“ (Knutsen, 2005, s. 11). Byly rozvíjeny i alternativní přístupy, které pohlížely na vztah mezi suverénními panovníky jako na „interakci racionálních jednotlivců... [zaujímavých sledováním – poznámka autorky] vlastního zájmu... [či vize mnohem optimističtější]

šího rázu, vykreslující personifikované poměry mezi státy jako – poznámka autorky] *harmonické vztahy* [spolupráce – poznámka autorky] *mezi lidmi*“ (Knutsen, 2005, s. 11), tedy představy, jejichž původcem byl Émeric Crucé a na nichž stavěli William Penn, vévoda Sully, Abbé st. Pierre, Jeremy Bentham a mnozí další (srovnej Knutsen, 2005, s. 11). K rozvoji teorie mezinárodních vztahů v 17. století nepopíratelnou měrou přispěl Hugo Grotius, často označovaný za otce mezinárodního práva, významný „syntetizátor... [lící – poznámka autorky] *mezinárodní interakci jako anarchickou aktivitu...* [a zastávající názor, že – poznámka autorky] *by se mohla značně zlepšit, byl-li by přijat kodex mezinárodního práva postavený na lidském rozumu, společném zájmu a směřování k mírumilovným vztahům, které se projevovaly v minulosti*“ (Knutsen, 2005, s. 11).

Zatímco spekulace 17. století vycházely při interpretaci mezinárodních vztahů ze „základního mechanistického pojetí lidské společnosti, [jež vyústilo v obhajobu principu nástrojové mocenské rovnováhy – poznámka autorky] *teorie osmnáctého století se vyznačovaly všeprostopupující vizí sebevyvažujících vlastností lidské interakce. Úvahám devatenáctého století dominovaly představy pokroku a evoluce.*“ (Knutsen, 2005, s. 11.)

Počátek *třetí hlavní fáze* vývoje teorie mezinárodních vztahů autor zasazuje do přelomu 19. a 20. století a věnuje jí třetí část své knihy. Do tohoto období náleží výše zmíněný významný milník v historii teorie oboru – první světová válka, po níž začaly být mezinárodní vztahy považovány za samostatnou „akademickou disciplínu“ (srovnej Knutsen, 2005, s. 11). Před první světovou válkou těžilo studium mezinárodních vztahů z odkazu 19. století, po první světové válce čerpalo z osvícenských myšlenek „optimismu a idealismu“ (srovnej Knutsen, 2005, s. 11), po druhé světové válce získává teorie příměs reálpolitiky a v padesátých a šedesátých letech 20. století byl vývoj teorie ovlivněn „*pseudo-realisticou perspektivou modifikovanou představami modernizace a rozvoje... od roku 1970 bylo studium mezinárodních vztahů rozpolceno mezi rostoucí počet konkurujících si přístupů. V osmdesátých letech, a zvláště po skončení studené války, se tento obor stal roztržitějším a fragmentovanějším než kdy dříve.*“ (Knutsen, 2005, s. 11–12.)

Poté, kdy se autor zmínil o důležitosti východisek – obecné definice teorie, povahy mezinárodních vztahů a povahy teorie mezinárodních vztahů – pro dějiny teorie oboru, vysvětluje vliv záměrů studia mezinárodních vztahů na vytváření samotné teorie. Podle jeho názoru se „*teorie mezinárodních vztahů snaží vysvětlit, proč se mezinárodní události odehrávají tak, jak se odehrávají*“ (Knutsen, 2005, s. 12). K tomu je třeba objasnit a pochopit povahu aktérů (v minulosti i dnes především suverénních států) a charakter i způsob fungování vztahů mezi nimi, popřípadě druh nástrojů a mechanismus jejich použití ve vzájemné interakci. Účelem teorie mezinárodních vztahů v širším pojetí není pouze pochopit minulé události, ale na základě zjištěných poznatků vytvořit „*vzorce interakce, odvodit obecné principy... s jejichž pomocí by mohli* [vědci, státníci, studenti mezinárodních vztahů – poznámka autorky]... *předvídat události budoucí*“ (Knutsen, 2005, s. 12).

Recenzovaná kniha je strukturována do tří hlavních částí, které v chronologickém módu zachycují vznik a vývoj teorie o vztazích mezi státy. První část, nazvaná *Předehry*, je tvořena dvěma kapitolami. První z nich zaznamenává počátky teorie mezinárodních vztahů od starověkého Řecka a Říma přes období vzestupu a pádu západu po vládu tří velkých středověkých civilizací – „byzantské, arabské a barbarské“ (Knutsen, 2005, s. 22). Jako intermezzo autor vkládá vysvětlení zdrojů západní politické teorie a první kapitolu uzavírá podkapitolou o (r)evoluci středověkého vědění (srovnej Knutsen, 2005, s. 37). Druhá kapitola první části popisuje kořeny novověku a čerpá především z děl italských autorů Machiavelliho a Guicciardiniho.

Druhá část knihy je věnována období novověku od 16. století. V úvodní kapitole této části autor přibližuje celkový kontext vývoje teorie mezinárodních vztahů, který byl významně utvářen technickým pokrokem v oblasti výroby, průmyslu, dopravy a komunikačních prostředků, vynálezem knihtisku a hospodářskými změnami, danými expanzí obchodu se zámořskými teritorii. Politická část kapitoly hovoří o konceptualizaci pojmu

státní suverenita. Počínaje touto kapitolou je každá následující uzavřena přehlednou tabulkou, zachycující nejvlivnější soudobé autory a jejich významná díla s daty vydání, a podkapitolou, přibližující *Atmosféru století*. Jak už bylo zmíněno v úvodu této recenze, autor se zabývá každým stoletím z období novověku v samostatné kapitole. V souladu s tímto schématem je obsahem druhé kapitoly druhé části 17. století, kdy dochází k rozvoji *mezistátního systému*. Již existující koncept suverenity je dále rozvíjen v rámci absolutistického teritoriálního státu. Autor rozebírá úvahy z děl Émerica Crucého, Benedikta de Spinozy, Huga Gortia a Tomase Hobbesa. V další kapitole se pak věnuje osvícenskému osmnáctému století, kdy dochází k ústupu absolutismu ve prospěch svrchovanosti lidu. Inspirací pro výklad tohoto období mu byla díla britských, francouzských a německých teoretiků. Největší pozornost je poté věnována myšlenkám Jeana-Jacquesa Rousseaua. Následující kapitola pojednává o ideologiích 19. století, které vyburcovaly masy k účasti na státní politice. Popisuje revoluce ve sféře politické, ekonomické i v oblasti sociálního myšlení, podrobněji se zabývá liberalismem, radikalismem a konzervatismem. Za všechny neopomenutelné autory, jejichž přehled nabízí tabulka v závěru této kapitoly, je třeba uvést alespoň následující – Benthama, Hegela, Ricarda, Clausewitze, radikalisty Marxe a Engelse a autora knihy *O původu druhů* Charlese Darwina. Kapitola, věnovaná 19. století, uzavírá druhou část knihy. Následuje třetí část, nazvaná *Současná doba*.

Úvod do třetí části představuje intermezzo, poskytující výklad tří -ismů – *nacionalismu*, *industrialismu* a *imperialismu* – a objasňující vliv autorů 19. století, kteří psali v duchu těchto jednotlivých směrů, na utváření teorie mezinárodních vztahů ve 20. století. V kapitole, zařazené po úvodním intermezzu, autor popisuje faktory, jež utvářely meziválečné politické myšlení i výsledky jejich působení. Jde o podkapitoly, věnované dvěma vizím trvalého míru, dvacetileté krizi, počátkům oboru mezinárodních vztahů jako oficiální akademické disciplíny a meziválečným přístupům k mezinárodní politice (Wilsonův utopisticko-idealistický, Churchillův realistický, pohled ovlivněný komunismem V. I. Lenina a fašismem Mussoliniho a Hitlera). V závěrečném oddílu kapitoly o *Meziválečné politice* je popsáno vytváření *Kontur nové doby*. Dvě poslední kapitoly třetí části autor zaměřil na politiku studené války a na *Opuštění modernity?*

Podobně jako jiné společenské vědy ani teorie mezinárodních vztahů se „*nevyvíjí tak, že by neustále akumulovala soubor poznatků... a [konečným výsledkem nemůže být proto přehled vykreslující – poznámka autorky]... vývoj teorie mezinárodních vztahů od její paleolitické minulosti [který by dospěl – poznámka autorky]... k vyzrálému, kompletnímu souboru explanatorních principů... [cílem knihy je spíše – poznámka autorky] chronologicky uspořádat a v rámci politického a intelektuálního klimatu doby nastínit některé způsoby, jimiž se badatelé v minulosti pokoušeli porozumět povaze a logice mezinárodní politiky.*“ (Knutsen, 2005, s. 13.)

Autor odhaluje a obhajuje příčiny případného neúspěchu dosažení stanoveného cíle tvrzením, že „*teorie mezinárodních vztahů se mění napříč prostorem a časem... [a] vystopovat historii předmětu, jež neustále prochází změnami a transformacemi,... se v mnohém podobá lovu chameleóna*“ (Knutsen, 2005, s. 12).

Součástí každé kapitoly jsou velmi užitečné poznámky, jejichž cílem je rozšířit, popřípadě vysvětlit pojmy, události či díla citovaná v textu kapitoly tak, aby svým rozsahem nenarušovaly plynulý tok výkladu v rámci jednotlivých kapitol a zároveň nabídly návod k dalšímu studiu.

Knihy je určena spíše pro studenty mezinárodních vztahů než pro širokou veřejnost nebo odborníky. Představuje poměrně přehledný soupis vývoje v oblasti teorie mezinárodních vztahů, není vyčerpávající, toho však u tak rozsáhlého tématu a v jedné publikaci ani nelze docílit.

Jinou věcí ovšem je kvalita českého překladu. Relativně často je z textu znát, že jde o překlad, a to někdy až příliš doslovný, který se snaží pravděpodobně dodržet vzletnost původního projevu použitím téměř básnických příměrů, konkrétní úryvky přitom nejsou

označeny jako doslovný citát z jiného díla. Mnohem závažnější jsou ovšem *překlepy*, které se v textu místy vyskytují a kvůli nimž není možné správně pochopit či si vůbec odvodit smysl výkladu. Někdy je výsledkem jen určité zmatení, například poslední odstavec na straně 11, kde je ve dvou větách zmíněna první světová válka a kde mělo jít ve druhém případě očividně o odkaz na druhou světovou válku. Takové případy se vyskytují v knize častěji, ale nevždy jsou tak zjevné, a tudíž mohou být automaticky vnímány jako nikoli chybné.

Přes zmíněné textové nesrovnalosti může být kniha svým obsahem a zpracovávaným tématem nesporným přínosem při studiu mezinárodních vztahů a inspirací k dalšímu rozšíření vědomostí v oboru.

Romana Vyšanská

¹ K jeho nejvýznamnějším pracím patří následující kniha – Knutsen, Torbjørn L.: *Rise and Fall of World Orders*. Manchester – New York: Manchester University Press – St. Martin's, 1999.